

به مناسبت روز بزرگداشت حکیم نظامی

نشست تخصصی خمسه پژوهی

تهیه و تنظیم:

داود احمدی بلوطکی
یاشا سلامی میلانی

«کتابت» و «چلیپا» و «کتیبه» برشمرد و با ذکر زمان‌های به‌وجود آمدن این دوره‌ها، عامل اصلی پیدایش این سه دوره را «قالب» دانست و قالب را هم دانگ قلم و فاصله و کاربرد تعریف کرد. هاشمی نژاد اهمیت توجه به این دوره‌ها را از این جهت مهم دانست که تحلیل آثار بر مبنای قالب صورت می‌گیرد و آثار هنرمندان بزرگ این دوره، یعنی شاه محمود نیشابوری و میرعلی هروری و باباشاه اصفهانی، در قالب کتابت بوده است.

این مدرس دانشگاه در ادامه سخنان خود به منظور مقایسه آثار این سه هنرمند گفت: «قدرت قلم در اجرا»، «خلاقیت در ایجاد تناسب در اندام حروف» و «ترکیب سطر و نظام کلی حاکم بر کمپوزیسیون صفحه کتابت» معیارهای سنتی خوش‌نویسی‌اند که این مقایسه بر مبنای آنها صورت گرفته است. نمایش آثاری از خوش‌نویسی این سه هنرمند در خمسه نظامی و مقایسه این اوراق و تحلیلی از نقاط ضعف و قوت این آثار جمع‌بندی این پژوهشگر بود.

تاج برگرفتن بهرام گور در شاهنامه و خمسه

عاطفه امیری، دانش‌آموخته دکتری پژوهش هنر، و ناهید عبدی، استادیار پژوهش‌کنده هنر، با مقاله «مطالعه تطبیقی مفاهیم بهرام / مریخ از ورای نگاره‌های تاج برگرفتن بهرام گور از میان شیران در شاهنامه و خمسه نظامی» در این نشست حضور یافتند که ارائه این مقاله را عاطفه امیری برعهده داشت. امیری در ابتدای سخن به وجود داستان «تاج برگرفتن بهرام گور از میان دو شیر» به صورت مشترک در شاهنامه و خمسه اشاره کرد و گفت: علاوه بر منابع تاریخی فراوانی مثل تاریخ طبری،

معاونت علمی پژوهشی فرهنگستان هنر در ادامه برگزاری همایش ملی «خمسه‌نگاری، باز نمود خمسه نظامی در هنر» و به منظور پژوهش مستمر در خمسه نظامی و تأثیر آن در انواع متون ادبی و هنری، هم‌زمان با روز بزرگداشت نظامی، نشست تخصصی خمسه‌پژوهی را با سخنرانی علیرضا هاشمی نژاد، عاطفه امیری و مهدی نوری مقدم، روز چهارشنبه، ۲۰ اسفند ۱۳۹۹، برگزار کرد که در ادامه، خلاصه این سخنرانی‌ها آمده است.

تحلیل سبک شناختی کتابت شاه محمود نیشابوری در قیاس با کتابت میرعلی هروری و باباشاه اصفهانی

علیرضا هاشمی نژاد، پژوهشگر دانشگاه شهید باهنر کرمان، با موضوع «تحلیل سبک شناختی کتابت شاه محمود نیشابوری در قیاس با کتابت میرعلی هروری و باباشاه اصفهانی با تکیه بر نسخه خمسه نظامی شاه طهماسبی»، سخنرانی خود را این‌گونه آغاز کرد: خط نستعلیق در اواخر قرن هشتم و در ارتباط با جریان‌های عرفانی متمایل به فرهنگی ایرانی و توصیه به کتابت متون ادبی زاده شد و سپس در دربار آل جلائر و در ادامه در دربار تیموریان، شاهرخ، بایسنقر، ابراهیم سلطان و دیگران، کتابت متون ادبی رونق می‌گیرد و تا انتهای قرن نهم این خط به تکامل می‌رسد و آثار مهمی هم در این دوره کتابت می‌شود. او سپس به شکل‌گیری نهضت کتابت در قرن نهم اشاره کرد و گفت: این نهضت علاوه بر خط نستعلیق در دیگر خطوط، مثل نسخ و انواع خطوطی که قرآن کریم کتابت می‌شد، نیز تأثیر گذاشت. این پژوهشگر مهم‌ترین دوره‌های تحول خط نستعلیق را

اخبار الطوال، غررالسیر که در آنها داستان مذکور با جزئیات فراوان ذکر شده، نگاره‌های بسیاری نیز از این داستان باقی مانده است.

او هدف از این پژوهش را بررسی بازنمایی‌های نگارگران از این داستان عنوان کرد و افزود: باید مدنظر داشت که این نگاره‌ها بر اساس کدام سنت تصویری و کدام سنت متنی خلق شده و چه تفاوتی میان نگاره‌های شاهنامه و خمسه وجود دارد؛ تا این نگاره‌ها با یکی از ابعاد مطالعات آیکونوگرافی، یعنی استحاله، بررسی شود.

این محقق در ادامه همین بحث، شیوه پژوهش خود را یکی از روش‌های کاربردی آیکونوگرافی، یعنی استحاله، معرفی کرد و گفت: آیکونوگرافی یکی از روش‌های مطالعات هنری است. این روش آثار هنری را با توجه به ساحت‌های مختلف تمدنی، از جمله فلسفه، تاریخ، مذهب، علم، سیاست، که اثر در آن خلق شده با جنبه‌هایی متفاوت بررسی می‌کند. اما مفهوم استحاله، به عنوان یکی از جنبه‌های مطالعات آیکونوگرافیک، به چگونگی بازنمایی مضامین در قالب نقش‌مایه‌ها اشاره دارد. روند تحلیل این مقاله به این صورت است که تصاویر را طبقه‌بندی کردیم، سپس نقش‌مایه‌هایی را که تکرار شدند استخراج کردیم و نهایتاً تصویر را در پیوند با متن ادبی بررسی کردیم.

این پژوهشگر در پایان صحبت‌های خود «دو شیر» که بهرام آنها را می‌کشد، «گزر گاو سر»، «تاج شاهی» و «شخصیت بهرام گور» را از نقش‌مایه‌های تکرارشونده در این اثر معرفی کرد و گفت: در تحلیل آیکونوگرافی، زمانی که با تصویری مواجه می‌شویم، ابتدا باید اقدام به مستندسازی می‌کنیم؛ به این معنی که مشخص کنیم آیا نقش‌مایه‌ها مبتنی بر متون مکتوب هستند یا نه.

حضور داستان‌های خمسه نظامی در سینما

در ادامه مهدی نوری مقدم، پژوهشگر و مدرس دانشگاه، با موضوع «حضور داستان‌های خمسه نظامی در سینما»، به ارائه مقاله خود پرداخت و گفت: مبحث کوتاهی را درباره حضور داستان‌های خمسه نظامی در سینمای ایران مطرح خواهم کرد و درباره یکی از موضوعات مربوط به گنجینه عظیم خمسه نظامی گنجوی به بحث خواهم پرداخت. بر آنم تا حضور داستان‌های خمسه نظامی در سینمای ایران را، با رویکرد ترامتیت از نظر ژرار ژنت، بررسی کنم.

او ادامه داد: در آغازین سال‌های تولد سینمای ایران، چشم‌های تیزبین تهیه‌کنندگان و فیلم‌سازان سینما به سمت داستان‌های ادبیات کلاسیک ایران خیره شد؛ به این دلیل که داستان‌های اسطوره‌ای، اعم از اسطوره‌های حماسی و اسطوره‌های عاشقانه، آن قدر نفوذی دیرینه در میان مردم یعنی

همان بینندگان یا مخاطبان سینما داشتند که هیچ تهیه‌کننده و فیلم‌ساز هوشمندی نمی‌توانست این حضور را نادیده بگیرد؛ بنابراین سینمای ایران تولد خود را در نخستین فیلم‌ها با این داستان‌ها در سال‌های آغازین شروع کرد؛ یعنی روایت سینماتیک این داستان‌ها برای بینندگان که همان مردم ایران یا فارسی‌زبانان بودند.

نوری مقدم توضیح داد: این علاقه محدود به طبقه تحصیل‌کرده و فرهنگی جامعه نبود. مردم هم از طریق داستان‌هایی که نقال‌ها و پرده‌خوان‌ها تعریف می‌کردند یا در قهوه‌خانه‌ها و اماکن عمومی آن دوران توسط شاهنامه‌خوانان و حماسی‌سرایان معروف خوانده می‌شد، با این داستان‌ها آشنایی داشتند. فیلم‌سازان به این واسطه در ابتدا به سراغ همین داستان‌ها رفتند.

او درباره رویکردهای فیلم‌سازان ایرانی در برخوردشان با داستان‌های خمسه در مقاله خود، گفت: دو رویکرد در فیلم‌سازان ایرانی نسبت به داستان‌های خمسه وجود دارد؛ رویکرد اول مربوط به فیلم‌سازانی است که از ضعف قدرت خود در داستان‌پردازی آگاهی داشتند؛ بنابراین داستان‌های خمسه نظامی را به همان صورتی که نظامی‌گنجوی نقل کرده بود، در فیلم‌هایشان نقل کردند؛ یعنی با وفاداری کامل، بی هیچ تغییری در اصل داستان‌ها، آنها را به صورت سینماتیک روایت کردند. روایت سینمایی در اصطلاح ما به بیان یک داستان از طریق ساختارهای سینما گفته می‌شود؛ یعنی داستانی که با فیلم‌برداری، نوپردازی، بازیگری، کارگردانی، تدوین، و موسیقی، در یک بسته به عنوان فیلم سینمایی ارائه شود؛ بنابراین دسته‌ای از ترس اینکه نتوانند مانند نظامی داستان را روایت کنند، همان داستان‌ها را به همان شکل بیان کردند. بعضی دیگر از فیلم‌سازان جسارت به خرج دادند و با اقتباس‌های صریح و غیرصریح از پیرنگ یا شخصیت‌های داستان‌های نظامی آنها را به فیلم تبدیل کردند.

او توضیح داد: این رابطه ترامتیتی بین داستان فیلم‌ها و خمسه نظامی گنجوی محدود به سینمای ایران نیست. سینمای کشورهای دیگری که توانستند ارزش‌های درونی این متن را درک کنند هم از داستان‌های خمسه کاملاً استفاده کردند.

نوری مقدم در جمع‌بندی سخنانش به بررسی فیلم‌های منتخب خود با موضوع داستان‌های خمسه نظامی، یعنی فیلم‌های «شیرین و فرهاد» و «لیلی و مجنون» ساخته عبدالحسین سپنتا، «شیرین و فرهاد» ساخته اسماعیل کوشا، «شیرین و فرهاد» ساخته رحیم رحیمی‌پور، و «شیرین» ساخته عباس کیارستمی پرداخت.

علاقه‌مندان می‌توانند فیلم کامل سخنرانی‌های ارائه شده را در وب‌گاه فرهنگستان هنر به نشانی www.honar.ac.ir مشاهده کنند.